

УДК 351.713

І. М. Коросташова, кандидат юридичних наук,
головний спеціаліст-юрисконсульт відділу правового
забезпечення Дніпропетровської митниці

**БОРОТЬБА ПРОТИ КОНТРАФАКЦІЇ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ В УКРАЇНІ
(ПИТАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ:
КРИМІНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО ТА ЗАКОНОДАВСТВО
З ПИТАНЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ)**

У статті здійснено аналіз норм законодавства, якими нині в Україні забезпечується боротьба проти контрафакції лікарських засобів. Визначено основні засоби захисту прав інтелектуальної власності та проблеми, які виникають під час реалізації норм законодавства. Досліджено нові норми, якими в Україні введено та посилено кримінальну відповідальність за злочини, пов'язані з фальсифікацією лікарських засобів. Визначено перспективи України в боротьбі проти контрафакції лікарських засобів.

В статье проведен анализ норм законодательства, которыми сегодня в Украине обеспечивается борьба против контрафакции лекарственных средств. Определены основные средства защиты прав интеллектуальной собственности и проблемы, которые возникают в процессе реализации правовых норм. Исследованы новые нормы законодательства, которыми в Украине введена и ужесточена уголовная ответственность за преступления, связанные с фальсификацией медикаментов. Определены перспективы в борьбе с контрафакцией лекарственных средств в Украине.

The article provides an analysis of the legislation, which constitute a legal framework to fight counterfeit medicines. The determined the main of means of protecting intellectual property rights and the problems that arise in the process of realization of norms of laws. The investigated new norms which in Ukraine criminalize and offenses of the criminal liability for counterfeit medicines. The specified some perspectives in the fight against counterfeit medicines in Ukraine.

Ключові слова. Контрафакція, фальсифікація, боротьба, лікарські засоби, законодавство, норми права, інтелектуальна власність, кримінальна відповідальність, Конвенція MEDICRIME.

Вступ. Отримання прибутків шляхом підробки товарів та одночасного використання чужої інтелектуальної власності все частіше трапляється у всьому світі і стає гострою проблемою сьогодення.

Поширення контрафактної фальсифікованої продукції завдає шкоди не тільки правопласникам об'єктів права інтелектуальної власності (далі – ОПІВ), виробникам та продавцям оригінальних товарів, які несуть фінансові збитки та потерпають від втрати репутації, завдається шкода і національним інтересам, оскільки призводить до втрати країною інвестиційної привабливості, а також до втрати бюджетних коштів та робочих місць, що, у свою чергу, підриває стабільність економічного розвитку.

Постановка завдання. Мета статті – аналіз норм кримінального законодавства та законодавства про інтелектуальну власність, визначення основних засобів боротьби з контрафакцією лікарських засобів, виявлення проблем та перспектив у процесі реалізації правових норм, що передбачають відповідальність за злочинну діяльність, пов'язану з фальсифікацією лікарських засобів.

© І. М. Коросташова, 2012

Результати дослідження. Питання, що стосуються порушень у сфері інтелектуальної власності, досліджують науковці та практики: Г. Андрощук, О. Білорус, О. Бутник-Сіверський, Б. Губський, С. Довгий, В. Дроб'язко, Р. Дроб'язко, О. Дудоров, В. Жаров, Ю. Капіца, П. Крайнев, О. Мельник, А. Пахаренко-Андерсон, О. А. Підпригора, О. О. Підпригора, О. Святоцький, В. Сіденко, О. Тропіна, П. Цибульов, В. Чеботарьов, Т. Шевелева та інші.

Однак питання, що стосуються правопорушень у сфері інтелектуальної власності, пов'язані з таким різновидом контрафакції, як фальсифікація, нині, на погляд автора, досліджено недостатньо. В тому числі це стосується фальсифікованих контрафактних товарів, що становлять велику небезпеку для життя і здоров'я людей та тварин, оскільки у процесі виготовлення таких товарів можуть використовуватися небезпечні та неперевірені компоненти. Такими товарами є лікарські засоби (далі – ЛЗ).

На проблему фальсифікації лікарських засобів Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ) уперше звернула увагу в 1987 р., коли масштаби фальсифікації ЛЗ стали загрозливими. Ця проблема нині актуальна в усьому світі, оскільки кількість фальсифікованих лікарських засобів зростає як у розвинутих країнах світу, так і в країнах, що розвиваються.

Фальсифіковані лікарські засоби вперше було виявлено на території України в 1999 р. Це був антибіотик “Сумамед” у капсулах з маркуванням виробника (“Пліва”, Хорватія). З того часу в Україні випадків фальсифікованих або підозрілих відносно фальсифікації лікарських засобів станом на початок 2012 р. зафіксовано близько 400, що становить у середньому по 33 випадки щорічно. Так, за інформацією Державної служби контролю якості лікарських засобів у 2011 р. на внутрішньому ринку України вилучено з обігу та утилізовано більше 3,5 млн упаковок неякісних, фальсифікованих та незареєстрованих ЛЗ на загальну суму більше 35 млн грн, що на 1 млн упаковок більше, ніж у минулому році. У 2009 р. було утилізовано лише 230 тис. упаковок.

Що стосується структури виявлення лікарських засобів, які не мають бути вживані у процесі лікування, то протягом 2011 р. Держлікслужба України вилучила з обігу 272 найменування незареєстрованих ЛЗ та 113 найменувань неякісних ЛЗ. Щодо фальсифікованих ліків, то протягом минулого року заборонено 16 найменувань фальсифікованих ліків [1].

Випадки фальсифікації лікарських засобів, виявлених на території України Державною службою з лікарських засобів у 2011 р., наведено в табл. 1 [2].

Таблиця 1

Фальсифікації лікарських засобів

Найменування препарату	Кількість випадків виявлення фальсифікату	Найменування препарату	Кількість випадків виявлення фальсифікату
Уролесан	6	Кетанов	1
Циклоферон	4	Мілдронат	1
Мезим-форте	2 (ліквідовано виробництво)	Спирт етиловий	1
Бальзам Вігор	2	L-Лізину асціат	1
Ротокан	1	Перекис водню	1

Є випадки виявлення фальсифікованих препаратів у легальній мережі разом з оригінальними препаратами. Також можливе розповсюдження в нелегальній торговельній мережі, що спостерігається в багатьох країнах, які розвиваються. У розвинутих країнах проблема нелегального розповсюдження фальсифікованих ЛЗ більшою мірою пов'язана з їх продажем через ме-

Проблеми правоохоронної діяльності

режу Інтернет. Мета такої злочинної діяльності – користь, а саме отримання прибутку шляхом свідомого виробництва, розповсюдження поставки чи продажу фальсифікованої продукції.

Слід зазначити, що контрафакція лікарських засобів практично в усьому світі визнана небезпечним видом злочину, оскільки він пов'язаний із загрозою здоров'ю та життю кінцевого споживача фальсифікату – людей, які потребують лікування. Отже, фальсифікатори наражають на небезпеку здоров'я тисяч та тисяч людей, які без необхідного лікування знаходяться під ризиком втрати життя.

З погляду на якість розрізняють такі *види фальсифікації ЛЗ*: препарати з відповідним умістом певних активних компонентів, походження яких є відмітним від заявленого; препарати, що вміщують активні компоненти, які відрізняються від зазначених на їх упаковці; препарати, що не містять будь-яких певних компонентів, які зазначені на упаковці та етикетках; препарати з певними активними компонентами, але їх вміст є відмітним від заявленого, які також можуть вміщувати різні домішки або їх різноманітні кількості; препарати, що містять відмітну (як правило, меншу) від зазначеної на упаковці кількість діючої речовини; препарати, що взагалі не містять діючої речовини, зазначеної на упаковці (пустушки).

Відомі випадки виявлення фальсифікованих ЛЗ, де правильно використано формулу препарату і які за якістю фактично не відрізняються від оригінального препарату.

За визначенням ВООЗ, фальсифіковані лікарські засоби – це ліки, дійсне найменування та/чи походження яких навмисно приховано. Замість цього незаконно використано позначення існуючого продукту з його торговельною маркою, упаковкою, логотипом та іншими ознаками [3].

Отже, фальсифікація ЛЗ не обов'язково пов'язана з якістю препарату. Це може бути неправомірне маркування щодо оригінальності та/або походження ЛЗ. Фальсифіковані ЛЗ можуть ввозитись у країну, надходити контрабандним шляхом або вироблятися в країні. Виробництво фальсифікату може проводитись як на маленьких та погано оснащених виробництвах, так і на великих підприємствах, що оснащені спеціальним сучасним обладнанням. У першому випадку дуже часто таке виробництво відбувається в антисанітарних умовах, де для виробництва фальсифікату використовуються звичайні невеличкі бетононорозмішувальні агрегати.

Однак фальсифікація лікарських засобів, як правило, безпосередньо пов'язана з порушенням прав інтелектуальної власності.

У більшості країн світу ЛЗ захищені законами, що регулюють правовідносини у сфері інтелектуальної (промислової) власності.

Предметом охоронних документів (патентів та свідоцтв) може бути: формула лікарського засобу, що отримує правову охорону як винахід; спосіб лікування лікарським засобом, що отримує охорону, як корисна модель; упаковка та /чи етикетка лікарського засобу, що отримує правову охорону як промисловий зразок; назва ЛЗ, назва лабораторії, де вироблено ЛЗ, будь-яке позначення або комбінація позначень чи кольорів, здатних вирізнити лікарський засіб та/чи його виробника між іншими, що отримує правову охорону як торговельна марка.

Як торговельна марка може бути зареєстровано також оригінальне упакування ЛЗ – об'ємна торговельна марка (в цьому випадку реєструється тривимірне зображення зазначеного пакування).

Строк правової охорони винаходу в Україні засвідчується патентом та відповідно до п. 3 ч. 4 ст. 6 ЗУ “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі”, становить 20 років від дати подання заявки на реєстрацію такого винаходу [4]. Насправді цей строк значно менший – близько 10 років, оскільки 10 років уходить на випробування препарату. Отже, строк дії патенту на винахід, об'єктом якого є ЛЗ, може бути продовжено за клопотанням власника цього патенту, оскільки використання лікарського засобу потребує дозволу відповідного компетентного органу. Строк дії патенту продовжується на строк, що дорівнює періоду між датою подання заявки та датою одержання такого дозволу, але не більше ніж на 5 років (п. 5 ч. 4 ст. 6 ЗУ “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі”).

Об'єктом винаходу (корисної моделі), відповідно до ч. 2 ст. 6 ЗУ “Про охорону прав на винаходи і корисні моделі”, може бути: продукт (пристрій, речовина, штам мікроорганізму, культура клітин рослини і тварини тощо); процес (спосіб), а також нове застосування відомого продукту чи процесу [4].

Права на промисловий зразок засвідчується патентом. Строк правової охорони промислового зразка в Україні, відповідно до ч. 5 ст. 5 ЗУ “Про охорону прав на промислові зразки”, становить 10 років від дати подання заявки до установи і продовжується за клопотанням власника патенту, але не більш як на п'ять років.

Об'єктом охорони промислового зразка може бути форма, рисунок чи розфарбування або їх поєднання, які визначають зовнішній вигляд промислового виробу і призначені для задоволення естетичних та ергономічних потреб (ч. 2 ст. 5 ЗУ “Про охорону прав на промислові зразки”) [5].

Права на торговельну марку засвідчуються свідоцтвом та відповідно до ч. 3 ст. 5 ЗУ “Про охорону прав на знаки для товарів і послуг” строк дії свідоцтва становить 10 років від дати подання заявки до установи і продовжується за клопотанням власника свідоцтва щоразу на 10 років [6].

Відповідно до ч. 2 ст. 5 ЗУ “Про охорону прав на знаки для товарів і послуг”, об'єктом знака може бути будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень. Такими позначеннями можуть бути, зокрема, слова, в тому числі власні імена, літери, цифри, зображувальні елементи, кольори та комбінації кольорів, а також будь-яка комбінація таких позначень.

Отже, основні способи захисту прав інтелектуальної власності (далі – ІВ) – патент на винахід та свідоцтво на торговельну марку. У свою чергу, патенти на промисловий зразок та корисну модель є додатковими засобами захисту прав ІВ на ЛЗ.

Слід сказати, що найбільш надійну охорону прав та захист ІВ на ЛЗ можна забезпечити шляхом реєстрації всього комплексу ОПІС, однак, як зазначалося вище, промислові зразки та винаходи мають досить обмежений строк правової охорони, після закінчення якого хто завгодно може без усяких обмежень використовувати формулу ЛЗ для вироблення так званих генериків та використовувати форму пакування лікарського засобу, строк охорони якого закінчився. До того ж як метод захисту від підробок пакування оригінальних лікарських засобів досить часто правовласник змінює, на них наносяться нові елементи (голограми, ідентифікаційні зашифровані елементи тощо), а державна реєстрація промислових зразків – достатньо довготривала процедура (від 6 місяців до 1 року).

Однак, наприклад, санкції статей Кримінального кодексу України (далі – КК України), які передбачають відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності, незначні з огляду на небезпеку контрафакції лікарських засобів. Так, згідно з ч. 1 ст. 177 КК України, порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок передбачає покарання штрафом від двохсот до тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк з конфіскацією та знищенням відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувалися для її виготовлення.

Дії, передбачені ч. 3 вищезазначеної статті КК України, караються штрафом від двох до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавленням волі на строк від трьох до шести років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого з конфіскацією та знищенням відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувалися для її виготовлення.

Згідно зі ст. 229 КК України за незаконне використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування, дії, передбачені частиною першою цієї статті, караються штрафом від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією і знищенням відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувалися для її виготовлення. Дії ж, передбачені частиною третьою ст. 229 КК України, караються

Проблеми правоохоронної діяльності

штрафом від десяти тисяч до п'ятнадцяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого та з конфіскацією і знищенням відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувалися для її виготовлення [7].

Отже, кримінальна відповідальність, передбачена національним законодавством за порушення у сфері інтелектуальної власності, яким є незаконне використання злочинцями торговельних марок, винаходів, корисних моделей та промислових зразків, що отримали правову охорону на підставі їх державної реєстрації і права на які захищаються патентами і свідоцтвами права на лікарські засоби (формулу ЛЗ, упаковку, етикетку на ЛЗ, спосіб лікування тощо), не пропорційна такому суспільно небезпечному злочину, як контрафакція лікарських засобів. Крім того, кримінальні справи, пов'язані з порушенням прав інтелектуальної власності, можуть бути порушені тільки за заявою правовласника ОПІВ. Якщо він таку заяву не подав до правоохоронних органів, то навіть за наявності порушення прав на ОПІВ порушення кримінальної справи неможливе. До того ж можливості щодо відповідальності за фальсифікацію ЛЗ, яка є одним з різновидів контрафакції, мають обмежений строк правової охорони, наданої патентами на винаходи, корисні моделі та промислові зразки. Ці фактори аж ніяк не сприяють боротьбі проти контрафакції лікарських засобів.

Матеріальна вигода, яку отримують злочинці з реалізації контрафактних ЛЗ, непропорційно велика відносно відповідальності, до якої можна притягнути злочинців. Наприклад, за даними компанії Nunwood, яка досліджувала ринок ЛЗ в Європі, обсяг ринку контрафактних ліків у Європі оцінюється більше ніж у 10,5 млрд євро на рік. Автори дослідження зазначили, що кількість виявленої під час ввезення в країни Євросоюзу контрафактної фармацевтичної продукції збільшилася з 560 600 найменувань у 2005 до 4,081 млн в 2007 р. [8].

Цим питанням нині переймається світова спільнота, тому за ініціативою Ради Європи розроблено та прийнято у грудні 2010 р. Конвенцію щодо протидії фальсифікації медичної продукції та аналогічним злочинам, пов'язаним із загрозою життю населення (The Medicrime Convention Combating counterfeiting of medical products and similar crimes involving threats to public health – MEDICRIME) [9].

Мета Конвенції – запобігання та боротьба із загрозами для здоров'я населення, що передбачає кримінальну відповідальність за: виготовлення контрафактної медичної продукції; поставку, пропозицію поставки та обіг фальсифікованої медичної продукції; підробку документів; несанкціоноване виготовлення чи поставку медичної продукції, введення на ринок виробів медичного призначення, що не відповідають вимогам законодавства; захист прав жертв злочинів, визнаних такими відповідно до цієї Конвенції; сприяння національному та міжнародному співробітництву.

Згідно зі ст. 3 Конвенції, сферою її дії є лікарські препарати, незалежно від того, перебувають вони під захистом прав на інтелектуальну власність чи ні, мають загальний характер чи ні, в тому числі аксесуари, призначені для використання спільно з медичними пристроями, а також активні речовини, наповнювачі запасних частин та матеріалів, що використовуються у виробництві ЛЗ.

Згідно з Конвенцією MEDICRIME, кожна країна-учасниця зобов'язана передбачити в національному законодавстві відповідальність за таке:

– навмисне виробництво фальсифікованої медичної продукції, активних речовин, наповнювачів, запасних частин та матеріалів, що використовуються у виробництві лікарських засобів (ст. 5);

– навмисне постачання й торгівлю фальсифікованими лікарськими засобами, активними речовинами, наповнювачами, компонентами, матеріалами та приладами, де під постачанням треба розуміти дії, пов'язані з посередництвом, брокерством, закупівлею, продажем, даруванням, просуванням (включаючи рекламу) цієї продукції (ст. 6);

Проблеми правоохоронної діяльності

– фальсифікацію будь-яких документів, що мають відношення до медичної продукції, з метою ввести споживачів в оману відносно її оригінальності (ст. 7);

– несанкціоноване виробництво чи постачання лікарських засобів та маркетинг медичних виробів, що не відповідають певним вимогам (ст. 8).

У жовтні 2011 р. у Росії (Москва) відбулася міжнародна конференція на тему: “Протидія розповсюдженню контрафактної медичної продукції”, організаторами якої є уряд Російської Федерації, Генеральний директорат Ради Європи з прав людини та правових питань, Європейський директорат з якості лікарських засобів, Генеральний директорат із соціальної згуртованості.

Метою зазначеної конференції стало відкриття Конвенції MEDICRIME для приєднання. Станом на травень 2012 р. до Конвенції приєдналося лише 15 країн, серед яких і Україна.

У липні 2012 р. Верховна Рада схвалила Закон України “Про ратифікацію Конвенції щодо протидії фальсифікації медичної продукції та аналогічним злочинам, пов’язаним із загрозою життю населення”.

Слід зауважити, що 1 листопада 2011 р. набрав чинності Закон України “Про внесення змін в деякі законодавчі акти України стосовно запобігання фальсифікації лікарських засобів” № 3718-VI [10], прийнятий Верховною Радою України у вересні 2011 р.

Вищезазначеним Законом, в Україні було введено поняття “фальсифіковані лікарські засоби”, а також кримінальна відповідальність за навмисну підробку, контрабанду, розповсюдження та зберігання фальсифікованих лікарських засобів, внесено зміни до Закону України “Про лікарські засоби”, Кримінальний та Кримінально-процесуальний кодекси, а також Кодекс України про адміністративні правопорушення.

Проблемою поширення у світі фальсифікованих лікарських засобів стурбовані також Сполучені Штати Америки. Так, у березні 2012 р. США посилили кримінальну відповідальність за фальсифікацію лікарських засобів. Законопроект, який ще має пройти обговорення в Палаті представників США, передбачає збільшення покарання за імпорту і маркетинг контрафактної фармацевтичної продукції для фізичних осіб з 10 років позбавлення волі та 2 млн дол. США штрафу до 20 років і 4 млн дол. США. Для компаній, замішаних у злочинній діяльності, передбачено більші штрафи [11].

У липні 2012 р. Україна приєдналася до Конвенції MEDICRIME. У зв’язку з чим 5 липня 2012 р. Верховна Рада України схвалила Закон України № 5065-VI “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за фальсифікацію або обіг фальсифікованих лікарських засобів” [12], яким суттєво посилено відповідальність за зазначені види злочинів. Наприклад, за скоєння контрабанди фальсифікованих ЛЗ, що є одним із видів складу злочину, передбаченого ст. 305 КК України, строк позбавлення волі, який передбачався санкцією ч. 1 цієї статті від трьох до восьми років, замінено на строк позбавлення волі від п’яти до восьми років. А за частиною 3 цієї статті строк позбавлення волі, що передбачався санкцією статті від восьми до дванадцяти, також замінено на суворішу – від десяти до дванадцяти років позбавлення волі.

Висновки. Отже, нині національне законодавство поряд з нормами кримінального законодавства про відповідальність за порушення прав інтелектуальної власності, об’єктами якого можуть бути як самі лікарські засоби (формула винаходу), так і упаковка та/або етикетка (промисловий зразок) чи торговельна марка, що дають можливість споживачу відрізнити лікарські засоби між іншими, ідентифікувати його виробника тощо, містить норми, які дають можливість у випадку виявлення фальсифікації ЛЗ порушувати кримінальні справи та притягувати злочинців до відповідальності за адекватними цьому суспільно небезпечному злочину санкціями. На думку автора, норми, що стосуються охорони та захисту прав ІВ, та нові норми кримінального й адміністративного законодавства, що нині є кроками на шляху вдосконалення законодавства у сфері охорони здоров’я, доповнюють одне одного і в майбутньому дозволять боротьбі проти фальсифікації лікарських засобів бути ефективнішою.

Проблеми правоохоронної діяльності

Введення в Україні кримінальної відповідальності за фальсифікацію лікарських засобів у вигляді окремих складів злочинів, дозволить контрольним та правоохоронним органам в Україні значно підвищити ефективність боротьби з контрафакцією цього виду продукції, оскільки:

- доказування цього виду злочину тепер значно менше залежатиме від наявності у правовласників ОПІВ охоронних документів (патентів та свідоцтв) на такі об'єкти;
- можливості притягнення до кримінальної відповідальності злочинців тепер значно менше залежать від активності й позиції власників прав на ОПІВ на лікарські засоби, якщо буде встановлено факт фальсифікації лікарських засобів;
- цей вид злочинної діяльності в Україні тепер став менш привабливим для злочинців, оскільки санкції статей КК України, в яких йдеться про фальсифікацію ЛЗ, нині досить суворі.
- приєднання України до Конвенції MEDICRIME розширює можливості щодо інформаційного міжнародного співробітництва у сфері боротьби з контрафакцією лікарських засобів;
- проведені Україною заходи у зв'язку із приєднанням до міжнародної Конвенції, безумовно, сприятимуть забезпеченню населення якісними та безпечними лікарськими засобами.

Література

1. В 2011 році було утилізовано 3,5 млн упаковок неякісних ліків. Повідомлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : dijklz.gov.ua;
2. Лебедь С. Впровадження кримінальної відповідальності за умисну фальсифікацію лікарських засобів / Лебедь С. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://medvisnyk.org.ua/content/view/2543/31>;
3. Мнушко З. Н. Фальсифицированные лекарственные средства: классификация, причины распространения, меры борьбы / З. Н. Мнушко, Л. В. Бондарева, И. В. Пестун и др. // Вестник национального фармацевтического университета. – 2003. – Вып. 17.
4. Про охорону прав на винаходи і корисні моделі : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12.
5. Про охорону прав на промислові зразки : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/laws/show/3688-12.
6. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3689-12>;
7. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] // Ліга-Закон Еліт 8.2.2 : база нормативно-правових документів / Інформаційно-аналітичний центр “Ліга”. – Режим доступу : <http://search.ligazakon.ua/search/law/>, платний;
8. Європейці витрачають на контрафактні ліки 10,5 мільярда євро на рік. Повідомлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://medic-ua.com/774-europeans-spend-on-counterfeit-medicines-105-billion-euros-a-year.html>;
9. The Medicrime Convention Combating counterfeiting of medical products and similar crimes involving threats to public health [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/211.htm>.
10. Про внесення змін в деякі законодавчі акти України стосовно запобігання фальсифікації лікарських засобів : Закон України № 3718-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3718-12>
11. Сенат США посилив покарання за розповсюдження контрафактних ліків. Повідомлення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dijklz.gov.ua/dept/senat-ssha-posiliv-rokarannya-za-rozprovsyudzhennya-kontrafaktnikh-likiv>;
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за фальсифікацію або обіг фальсифікованих лікарських засобів : Закон України № 5065-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua>